

„Segítették, vitték a szavakat”

Kis Tamás nyelvész a börtönszlengről



Bettiszerkő, szimat, rózsadomb, és még több mint hétezer szócikk. A magyar börtönök legrégebbi elítéltje, Gégény János alias Kacsa gyűjtötte össze ezeket, hogy kiadathasson egy börtönszlenkszótárt. A Sittesduma címmel megjelent gyűjtemény társszerzőjével, a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének docensével beszélgettünk.

■ Magyar Narancs: Miért kezdett a börtönszlenggel foglalkozni?

Kis Tamás: Régóta foglalkozom szlengkutatással, de nem akartam börtönszlenkszótárt készíteni. A *Szlengkutatás* kiadványsorozatunkban ugyanis hét évvel ezelőtt már jelent meg ilyen, Szabó Edina munkája. A megkeresés azonban nagyon érdekes volt: 2011-ben kézírásos levelet kaptam egy hölgytől, miszerint egy ismerőse börtönszlenget gyűjt, és szeretné, ha segítenék a kiadásában. Mint kiderült, egy elítéltről van szó, Gégény Jánosról, aki 2008 óta gyűjti a kifejezéseket. Gégény a legrégebbi

magyar elítélt. 1982-től van folyamatosan börtönben, leszámítva azt a 6 és fél évet, amikor szökésben volt. A *Bakaduma* című katonai szlenkszótáram okán keresett meg, mert hasonló, rajzokkal illusztrált kötetet szeretett volna. Miután megkaptam az addigi gyűjteményt Mátételkiné Holló Magdolnától, akivel Gégény egy ideig együttműködött, láttam, hogy ez nem egyszerű kis hobbigyűjtés. Az anyag első ránézésre is többezres nagyságrendűnek látszott.

MN: Hogyan tartották a kapcsolatot?

KT: A korábbi gyűjtéseknél kérdőívekkel,

interjúzással szedték össze az adatokat. Itt az volt az érdekes, hogy az adatközlő azonos volt a gyűjtő személyével, ahogy mondani szoktam, anyanyelvi beszélője a börtönszlengeknek. Ráadásul Gégényről rögtön elterjedt, hogy szlenget gyűjt, így az elítéltséi is mentek hozzá, segítettek, vitték a szavakat. Nagyban megkönnyítette a munkámat, hogy a fölvetődő kérdésekre autentikus válaszokat kaptam. Ráadásul a korábbi gyűjtésekben nem nagyon voltak hosszabb kifejezések, frazémák, szóláshasonlatok, ezért sokáig úgy gondoltuk, hogy a börtönszlenget sivárabb, szürkébb nyelvi szempontból, mint például a katonai. Először Gégény gyűjtésében sem szerepeltek terjedelmesebb kifejezések, de amikor példamondatokat kértem tőle, kiderült, hogy van ilyen anyag. A kapcsolattartás egyébként szokványos levelezéssel, postai úton zajlott, egy kapcsolattartói nyilatkozatot kellett kitöltenem.

MN: Hogyan viszonyul a börtönszlenget az általános szlenghöz, illetve a tolvajnyelvhez?

KT: A szlenget a szorosán összetartozó, egymást jól ismerő kiscsoportokban kialakuló belső nyelvváltozat, amely a saját közösség identitásának megerősítésére és a másoktól való különbözést kifejezésére szolgál. Viszonylag tág kategória, amelynek különböző típusai vannak. Egy részét

közszlengeknek lehet mondani, ez fogalmi szempontból mindenki számára érthető, elterjedt szavakat tartalmaz. Például a *jó, kiváló* jelentésben használatos szavak a *királytól* a *sirályon* át a *zsrigrig*. Vannak azonban speciális szlengek, amelyek egy-egy szakmához kötődnek. Ilyen „szakma” a bűnözés is, és annak egyes típusai. Amit tolvajnyelvnek szokás nevezni, az a szabadlábon levő, aktív bűnözőknek a nyelveként értelmezhető, de megváltozik a helyzet, ha az illető börtönbe, egy teljesen más típusú, zárt közösségbe kerül. A börtönben sokféle elítélt lehet, ezért nem kizárólag

a tényleges bűnözők nyelve válik közössé, hanem a börtönnek mint egyfajta életmódnak, illetve a civil világhoz való viszonyulásnak lesz külön nyelvváltozata. A börtönszleng a fogvatartottak egymás közötti nem hivatalos nyelve, amelyről gyakran úgy tartják, hogy ez az ő saját nyelvük, és azért használják, hogy mások ne értsék őket. Ám valójában csak a legenda része, hogy a tolvajnyelv vagy a börtönnyelv titkos. Élnek ilyen típusú hiedelmek, állítólag voltak „bűnözői konferenciák” még a 20. század első felében is, ahol a zsványok megegyeztek bizonyos speciális szavak használatáról.

MN: Hogyan lesz egy szó a börtönszleng része?

KT: A *Sittesduma* egyik érdekessége, hogy csak olyan kifejezéseket és jelentéseket tartalmaz, amelyeket Gégény János ismertnek, létezőnek minősített, és amelyekkel ő személyesen találkozott. Viszonylag sok szóról értekezünk, leggyakrabban Gégény példamondatai alapján próbáltam dönteni, hogy az szótárba helyezve megáll-e önmagában, vagy csak például tájnyelvi adatról van szó, amit az elítélt a börtönön kívül nem ismert, és ezért érzi szlengnek. Természetesen, ha a beszélő úgy érzi, akkor a tájszó is szleng, de ezt egy szótárban nem lehet bemutatni. Tudomásul kell venni, hogy a szótárban szereplő szavak csak a töredékét alkotják a szlengnek, hiszen az első sorban egyfajta szemléletet, viszonyulást, beszédmodot jelent. A börtönszleng szókinccsének eredet szerinti rétegeit nézve nem kiemelkedő a tájnyelvi szavak aránya, sokkal jelentősebbek a régi tolvajnyelv ma is használt szavai, amelyeket már a 20. század elején is szótárak tartottak. Ám fontos változás a száz évvel ezelőtti bűnözői nyelvekhez képest a cigány szavak felszaporodása, illetve a jiddis és német eredetű szavak visszaszorulása. A cigány nyelv átadó szerepe és jelenléte kiemelkedő.

MN: Különbözik a szavak jelentése börtönként?

KT: Nem különösebben, mivel hihetetlen mértékben működnek a nyelvi és egyéb kapcsolatok a börtönök között. Főleg informális csatornákon át, például az úgynevezett *csurmákban*, szállítókörletekben, ahol ideiglenesen, például a tárgyalás előtt helyezik el a fogvatartottakat, akik nemcsak a híreket hozzák-viszik, hanem a kifejezéseket is. De a börtönszleng egységét illetően ennél is fontosabb, hogy az elítélteket időnként másik börtönbe helyezik át, Gégény például tucatnál több büntetés-végrehajtási intézetben, fogdában fordult meg. A kifejezések között azért vannak néha eltérések, de ezek az adott hely specialitásához, az ottani elrendezéshez vagy munkához kötődnek. Viszont a homoszexuálisok, a bolondok, a börtönőrök vagy az ételfajták

és a napirend megnevezése általános, és természetesen mindenhol megvannak az olyan több évtizedes kifejezések is, mint például a *smasszer*.

MN: Ez a nyelv a börtönön kívül is használatban marad?

KT: Nagyon különböző, hogy mi marad meg az egyén nyelvében, és persze különbség van aszerint is, hogy ki mennyi ideig van börtönben, hiszen hosszabb idő után bizonyos szavak már nem szlengként élnek a beszélő alapnyelvében. Mindez attól is függ, hogy a kifejezéseket milyen körülmények közt tanulta meg, mennyire kötődnek börtönszituációhoz, illetve, hogy a kifejezés által megnevezett dolog létezik-e a civil életben. Egy vizsgálat szerint az elítéltek viszonyulása a börtönszlenghez rendkívül ambivalens, többségük szégyelli.

MN: A nyelv tükrözi az adott közösség életét. Igaz ez az önök szógyűjteményére is?

KT: Ha csak a szókinccset nézzük, ez is olyan szavakból áll, amelyek az elítéltek számára valamilyen szempontból fontos dolgok megnevezései. Vegyük például az ottani sajátos hierarchikus viszonyokat: vannak a *menők* és vannak a *csicskák*. Főleg a kilógók, a rendszer szélén elhelyezkedők kapnak különösen sokféle, ám durva és megvető elnevezéseket, és a szó stilisztikai töltete azt mutatja, hogy ki hol helyezkedik el a rangsorban. De gyakran előfordulnak szólások is a börtönéletet szabályozó szokásokat illetően. Például egy hagyományos börtönközösségben a homoszexuálisok (legel-

PITBULL ÉS RÓZSADOMB (részlet a *Sittesdumából*)

bettiszerkó fn *ritk* A betörő szerszámai.

körletmenő fn A legnevesebb, leg(el)ismertebb fogvatartott egy körletben (folyosón), olyan kiváltságos rab, aki többnyire a többieknél erősebb lévén öklével kivívja magának a tekintélyt, tiszteletet (és akit társai – gyakran félelemből, fizikai ereje vagy éppen esze, esetleg pénze, a börtönben eltöltött hosszabb büntetése miatt – vezetőjüként fogadnak el). Vö. **menő**.

harcikutya fn Olyan, az elítéltek hierarchiájában a legalsó fokon lévő, megalázott személy (**csicska**), akit verekedésre képeznek ki, hogy „gazdája” helyett verekedve lássák az újonnan érkezők erejét, verekedési tudását, így döntve el, hogy a „gazda” hogyan viszonyuljon az újonchoz; **pitbull**.

rózsadomb fn 1. Emeletes (vas)ágy felső szintje, felső ágy; **dobcsi**. 2. Biztonsági zárka (Szeged); **olvasótábor**.

szúrústea fn *ritk* Tiltott, kábítószerrel kevert tea a börtönben.

tátika fn Ételfőző nyílás, kulccsal nyitható, lenyíló kis ajtó a zárkaajtón – **etető**, **kisablak**.

terjedtebb és legpejoratívabb nevükön *köcsögök*) nem ékezhettek együtt a többiekkel, vagy a napi séta alkalmával sem lehetnek egy sorban a *menőkkel* – ez a „*Menők előre, köcsögök hátra!*” informális vezényszóban is megmutatkozik. A másik nagy csoportot a börtönőrök, rendőrök, az intézményt képviselők alkotják, például a *szimatként*, *operásként* emlegetett operatív tisztek, akik belső információkat próbálnak megszerezni, akik megpróbálnak besúgásra rávenni egyeseket, és akik *énekelnek* nekik, ők lesznek a besúgók, a *vamzerek*. Egyébként ez a legsúlyosabb, amit a közösség ellen el lehet követni – a *vamzerek*, *mó-zerek*, *téglák* megsértik azt a védelmi vonalat, ami a rabok és a rabtartók között húzódik. És persze ott vannak a börtönülethez, a napirendhez kötődő szavak, az enivalóra, a dohányzásra, fürdési lehetőségekre, a különböző kábitószerre vonatkozó kifejezések, illetve a börtönmunkahelyek szavai. Emellett beszédtemaként kerül elő a bűnözés is, ezért kerültek a szótárba a különböző eszközök, például az álkulcsok egyes fajtáinak megnevezései. De fontosak az emberekre vonatkozó jelzők, főleg az erőnlétet jellemző szavak, és ebből következően az edzés tematikus szavai.

MN: Milyen volt belelátni a börtönéletbe, és milyen embernek ismerte meg Gégény Jánost?

KT: Az eddig is tudható volt, hogy a börtönszlengből egy rendkívül sötét, fekete világ rajzolódik ki. A szótárunk sem egy nevetető esti olvasmány. Kutatóként azonban fontos, hogy eddigi ismereteinkkel szemben az is kiderült, hogy rengeteg olyan kifejezés van – még ha durvaságon alapul is –, ami a szleng jól ismert képességét mutatja. Ezt eddig hiányoltuk, de most sikerült sokkal mélyebbre ásni. Magánemberként egy nagyon sajátos és igazából talán még nem is feldolgozott érzés van bennem, ugyanis rendkívül furcsa, lényegében levelezőtársi barátságba kerülni egy olyan 190 centis, egykor 130 kilós emberrel, aki 250 kilóval tudott fekvő nyomni, és valaha erejének és elszántságának megfelelő presztízsű figura volt. Gégény már kamaszként életcéljának tekintette, hogy bűnöző legyen, az is lett, ám a börtönben iskolákat végzett el, és egyetemistákat megszégyenítő olvasottságra tett szert. Remélhetőleg megbocsátja, hogy elpletykálom (és remélem, jól tudom), hogy az ő esetében megtérese és kislánynának születése jelentette a fordulatot. Természetesen nem fejeződött be kapcsolatunk a könyv megjelenésével, hiszen levelezésünk folytatódik, ráadásul vissza kell adnom neki egy könyvet is, amit a börtönből küldött. Ha szabadlábra kerül, egészen biztosan személyesen is fogunk találkozni.

Markó Anita